

Ненад Б. ИВАНОВИЋ\*  
Институт за српски језик САНУ  
Београд

Оригинални научни рад  
Примљен: 30. 11. 2023.  
Прихваћен: 29. 2. 2024.

## ОДНОС ДИЈАХРОНИЈСКОГ И СИНХРОНИЈСКОГ У ПРИСТУПУ СРПСКОЈ СИНТАКСИ ЂУРЕ ДАНИЧИЋА (1858)\*\*

Међу сталне методолошке одлике Даничићевих монографских студија – *Српске синтаксе* (1858), *Историје облика* (1874), *Основа* (1876) и *Коријена* (1877) – спада навођење *Приступа* као кратког уводног текста који образлаже обраду језичког материјала спроведену у делу и представља главне термине употребљене при тој обради. *Приступи* Даничићевим студијама чине теоријски оквир његових анализа, а према томе и својеврсну синтезу језичког материјала обрађеног у њима. Посматрани на овај начин, они се могу разумети и као нацрт метанаучне систематизације лингвистичких области којима се Даничић бави. Међу *Приступима* Ђ. Даничића нарочито се издваја *Приступ Српској синтакси* из 1858. године. Реч је о кратком програмском тексту у коме се, формулацијама карактеристичним за Даничићев научни стил, образлажу појмови независне и зависне реченице, просте и сложене реченице, простог и сложеног предиката, синтаксичких и синтагматских функција, текстуалне кохезије и др. У раду се Даничићев *Приступ* најпре експлицира у светлу савремене лингвистичке терминологије, делом и кроз генезу његовог приступа теорији о појму и исказу, која води порекло из српске аналитичке филозофије с половине 19. века. Са овим у виду, *Приступ* се даље анализира са становишта односа дијахронијских и синхронијских критеријума за формулацију језичког описа који је у њему спроведен.

**Кључне речи:** Ђура Даничић, синтакса, синхронијска анализа, дијахронијска анализа.

### Увод

1.1. *Приступ Српској синтакси* Ђ. Даничића из 1858. године (у даљем тексту: *Приступ*) представља целину у којој се излажу Даничићева схватања синтаксичког нормирања српског језика и уводе основни појмови ове анализе (Даничић 1858: 1–7). По свом садржају, *Приступ* у ужем смислу је

\* [nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs](mailto:nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs)

\*\* Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору бр. 451-03-68/2023-14/200174. Лингвистичка истраживања теоријске базе савременог српског језика, спроведена у раду, изведена су као саставни део посла на изради *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

тек мањим делом увод у синтаксу падежних облика изложено у *Српској синтакси*. Како то говори и назив, у питању је приступ Даничићевом систему категорија и пратеће терминологије који је, може се претпоставити, чинио основу његових предавања из овог предмета на Великој школи. Према томе, *Приступ* има функцију граматиколошког, метанаучног образложења области коју *Синтакса* представља.

1.2. Више пута је истицано да *Српска синтакса* у науци о језику током 19. и 20. века није једнако вреднована. Већ по изласку овог дела из штампе, поред похвалних мишљења А. Шлајхера и Ф. Миклошића, о *Синтакси* се јављају и другачије интониране оцене, које се тичу недовољне аналитичности Даничићевог метода (према: Бошковић 1888: 84–85, Ивић 1982: 297–298 и Павловић 2013: 255–256). Даничићев приступ падежима половином 20. века у више наврата је разматрао А. Белић, који је – највише због локалистичког теоријског оквира – одредио *Синтаксу* као дело у научном смислу „застарело” (Белић 1947: 204; исп. Ивић 1982: 300; Павловић 2013: 256).

Осамдесетих година 20. века М. Ивић је свој познати рад о *Даничићу синтаксичару* формулисала и као превредновање критичких ставова о томе да Даничићева анализа не корелира са ставовима савремене науке о језику, наводећи као важну компоненту његове аналитичности Даничићеву способност да износи закључке о грађи на основу односа према њеној хронолошко-стилској компоненти<sup>1</sup> (према: Ивић 1982: 301–303). Ово запажање продубљено је у раду С. Танасића о Даничићу као утемељитељу модерне српске синтаксе, тезом да је нека од својих највреднијих запажања о значењу падежних облика овај научник формулисао у сагласности са ставовима модерне језичке науке, као и у односу на стање у савременом, вуковском језику, чиме је поставио темеље синтакси модерног српског стандардног језика (Танасић 2009: 56–57 и 58). Почетак 21. века доноси нова теоријска запажања о Даничићу као синтаксичару, у истом тону. У раду о теоријским основама Даничићевог приступа падежном систему српског језика, С. Павловић је указао на постојање сложених, системских критеријума које је овај научник применио у анализи и класификацији падежних значења. С. Павловић је показао да Даничићев приступ падежима није био сведен и једностран, већ неексплициран, што отвара могућности његових (пре)вредновања у светлу савремене лингвистике (2013: 255–257). Са овим наводима слажу се и закључци рада А. Милановића о научном делу Ђ. Даничића, у коме је *Синтакси* додељен статус дела које граматички нормира савремени српски језик (Милановић 2023). Полазећи од ставова савремене науке о комплексној Даничићевој методологији анализе падежних значења која укључује постојање сложеног, панхроно-синхроног и синтаксичко-семантичког приступа аутора *Синтаксе*

<sup>1</sup> За нашу тему посебно је важно указивање М. Ивић на то да је Даничић у свом делу давао формулације мотивисане примерима из одређених врста текстова, а полазећи од стања у свакодневном народном језику, дакле имплицитно везане за његов однос према стандарднојезичкој норми: „Већ сама чињеница да је Даничић сматрао корисним информисање о постојању примера који остају доследно везани за једну одређену врсту текста, насупротив осталим примерима са својством свакодневног народног израза, намеће се као важно сведочанство о његовој трезвеној научној оријентацији” (Ивић 1982: 302).

језичкој грађи (Павловић 2018), А Милановић утврђује да *Синтакса* представља исходиште Даничићеве представе синтаксичке, стандарднојезичке норме српског језика и метода њеног научног обликовања (Милановић 2023: 356).

1.3. И поред свега наведеног, сам *Приступ Синтакси* у науци није засебно разматран, и поред чињенице да је реч о тексту који проширује перспективу Даничићевог научног опуса у овој области.<sup>2</sup> Имајући ово у виду, у раду ћемо анализирати *Приступ Српској синтакси* са становишта историје лингвистичких идеја, као и са становишта односа синхронијског и дијахронијског метода у приступу језичкој грађи. Најпре ћемо описати и размотрити теоријске целине у *Приступу*, а затим и однос чинилаца дијахроније и синхроније употребљених при формулисању појединих делова текста. Циљ рада је да скрене пажњу на улогу *Приступа Синтакси* у Даничићевом граматичком мишљењу, као и да пружи нову аргументацију за теоријско разматрање његовог метода анализе у области граматикологије.

## Преглед *Приступа Синтакси*

2. У *Приступу Српској синтакси* Даничић говори о седам међусобно повезаних теоријских целина. То су: 1) појам и предмет синтаксе, затим 2) субјекат и предикат, 3) комуникативни аспекти просте реченице, 4) крњи перфекат и опгитивна реченица, 5) елементи просте и сложене реченице, 6) допунски и зависни конституенти реченица и синтагми, и 7) синтакса падежних облика. Излажемо их редом којим смо их навели.

2.1. *Приступ* започиње одређењем појма и предмета синтаксе, који гласи: „у синтакси се гледа како се ријечима казују мисли”. Даничић наставља: „У свакој мисли има двоје: једно о чему се мисли, а друго шта се о њему мисли; оно се прво зове субјект или подмет а друго предикат или прирок; целу мисао речима изречену зваћемо реченица” (Даничић 1858: 1).

Одређујући предмет синтаксе као међуоднос речи и мишљења, и наводећи субјекат и предикат као главне конституенте таквог мишљења, Даничић полази од аристотеловске дефиниције *става* (одн. *суда*)<sup>3</sup> као категоријалног

<sup>2</sup> Помињања *Приступа Синтакси* у српској науци о језику су веома ретка. Једно од њих је И. Грицкат, у раду о развоју значења глагола *имати* из 1961. године. У овом раду се дијахронијски увид о томе да се глагол *имати* у ранијој фази развитка језика употребљавао за грађење сложених предиката приписује управо Даничићевом *Приступу*: „Нама је таква аперцепција (безлично *има кућу*) данас страна. Али, према сведочанству Ђ. Даничића (Србска синтакса, Бгд., 1858, 3 и д., за њим и РЈА, с. в. *имати*), ова фаза још се може назрети у нашим старим споменицима” (Грицкат 1961: 78). На постојање *Приступа* као самосталног научног текста који, уз синтаксу падежа, указује и на друге области ове дисциплине упућује и М. Лалевић, додајући притом да је разрада засебних целина овде изведена „само толико колико је потребно да (Даничић) с овим уклопи своје падеже” (Лалевић 1981: 150–151).

<sup>3</sup> Важно је напоменути да Аристотел разликује појмове *исказа* и *става*: *исказ* је теоријски склоп субјекта и предиката посматран са аспекта истинитости/лажности, док је *став* исти склоп посматран са аспекта *квалитета* и *квантитета* подмета (Благојевић С. (прир.) 2008: 214). У филозофији 19. века за појам *става* користе се појмови *суда* или *разсуде*.

склопа који повезује субјекат и предикат (Благојевић С. (прир.) 2008: 90 (т. 196) и 214 (коментар 5)). У савременој разради, такву дефиницију налазимо код Даничићевог савременика Константина Бранковића, наставника филозофије на Великој школи и састављача више уџбеника из појмовне логике, од којих онај најважнији излази 1851. године, исте деценије у којој и *Синтакса*.<sup>4</sup> Према наводима из дела К. Бранковића, сваки суд се састоји из подлога (субјекта), прилога (предиката) и свезе (копуле): субјекат и предикат су „представе” а копула је „дело разума, којим (се) скопчавање или одвајање (у негацији, Н. И.) прилога с подлогом опредељава”, према томе, „подлог и прилог сачињавају вештество, а свеза лик расуде” (Бранковић 1851: 59; исп. Аћимовић 2015: 111). Из изложеног се види да је Даничићева дефиниција реченице формулисана у лингвистичкој корелацији са формулацијом логичког суда, коју, осим код К. Бранковића, налазимо и код његовог узора В. Т. Круга.<sup>5</sup> „Може се рећи да ни данас нису у науци сложена мишљења о дефиницији реченице. Али је основно свих дефиниција у ... Даничићевој одредби” – пише М. Лалевић (1981: 151).<sup>6</sup>

2.2. За лингвистичку рецепцију представе просте реченице код Даничића важно је то што он појмове субјекта (подмета) и предиката (прирока) не обрађује симетрично. Појам субјекта своди на објашњење да то може бити свака реч на коју се односи предикат (примери *Ма ђевојци срећу губи* или *Сјутра бринуће се за се*) – чиме одваја облик речи о њене функције. За предикат Даничић каже да то може бити само глагол у својим променама, „јер се само глаголским променама саставља са подметом у мисао оно што се о њему у прироку мисли” (Даничић 1858: 1). Видимо дакле да на овом месту Даничић уводи перспективу вербоцентризма, тј. везује појам реченице за предикат и његову конгруенцију са субјектом.<sup>7</sup>

2.2.1. Са ових појмова Даничић прелази на допунски предикат. Тврђом да у примерима *Они постану велика господа* и *Петар поста жалостан* „глагол *постати* није довољан прирок”, Даничић у уводи представу глаголске рекције као семантичке недостатности рекцијских предиката да пружи информацију о субјекту без допуне.

<sup>4</sup> Константин Бранковић (1814–1865), члан Српског ученог друштва и професор реторике, синтаксе и филозофије на Лицеју у Крагујевцу и на Великој школи у Београду. У филозофији К. Бранковић је следбеник Кантовог тумача и настављача Вилхелма Траудота Круга, чије је појмовне логике, обogaћене и допуњене својим системским идејама, преносио на српски језик. У уџбенику *Мислословље или логика* из 1851. године Бранковић је оставио значајне прилоге дефиницијама *појма* и *суда*, који у српској лингвистичкој терминологији налазе исходишта у дефиницијама *речи* и *реченице*.

<sup>5</sup> О рецепцији идеја Е. Канта и В. Т. Круга у Даничићевом приступу падежним значењима в. у Павловић 2013: 267.

<sup>6</sup> Разлоге Даничићеве трансформације термина *подлог* у *подмет* и *прилог* у *прирок* због ограниченог обима рада нећемо расправљати. Напомињемо само да овај поступак сведочи о живом интересовању српских научника половином 19. века за изналажење логички најдостатнијих појмова за основне области лингвистике.

<sup>7</sup> Вербоцентричност као типолошку особеност просте реченице на српском језику у савременој лингвистици наглашава М. Ивић: „да би се у српскохрватском језику реченица граматички конституисала, субјекат није неопходан, неопходан је предикат” (Ивић 2008: 136).

Појам „глагола који није довољан прирок” Даничић првенствено везује за концепт егзистенције, тачније за семантички садржај глагола *бити*, који, како наводи, „најчешће прима уза се друге речи које с њим заједно бивају прирок”, при чему реч у саставу предиката преузима значење а сам глагол остаје као „саставак”. Тиме Даничић у *Приступу* уводи и копулативни предикат као граматичку функцију „споне” између субјекта и предикатива, коју даље класификује према врсти конституената у његовом саставу (прилог, придев, предлошко-падежна веза). Одмах потом Даничић уводи и појам семикопулативног предиката, тврдњом да на месту глагола *бити* могу стајати и глаголи којима се „изводи бивање”, дакле његови семантички деривати (као нпр. *чинити*, *постати*) (Даничић 1858: 1–2). Увођење семикопулативног предиката је важно, јер се тиме на системском плану проширује опсег неглаголске предикације (која се у логичким судовима остварује искључиво као копулативна форма) на семикопулативне конструкције са глаголима који реализују егзистенцијално значење (исп.: Ковачевић 2005: 226). Овим поступком се логичка перспектива реченице са копулативним предикатом трансформише у ону лингвистичку.

2.2.2. У науци је примећено да значајан део Даничићевог аналитичког поступка у *Синтакси* припада класификацији примера. Како је истакао С. Павловић, његова методологија је у овом аспект дефинисана и изграђена, иако неексплицирана (Павловић 2013: 258 и д.). Исти однос према језичкој грађи налазимо и у *Приступу*. Појам копулативног предиката Даничић илуструје са шест примера, који приказују све данас познате типове именског предиката. Тако пример *Сан је лажа, а бог је истина* стоји за атрибутивни предикатив, пример *Крв није вода* за одрични атрибутивни предикатив, пример *Добар је бог* за атрибутски предикатив, примери *Ласно је говорити, ал’ је тешко творити* и *Ко је Србин и Српскога рода* за адвербијални предикатив са прилошком, односно са именичком јединицом; а пример *Ал је купа од сухога злата* за детерминативни предикатив. Ово наводи на закључак да у *Приступу* примери имају једнаку вредност као и теоријске формулације, тј. да представљају алат помоћу којег се теоријски наводи повезују са структуром реалног језика.

2.3. У делу о комуникативним аспектима просте реченице Даничић најпре говори о питању реченичне кохезије. Он уводи тезу о имплицитној референцији наводећи као пример елизију субјекта у предикатској реченици: „Којој се реченици ласно може из онога што се пред њом каже или из другога чега разумети које јој је подмет, у њој се он не казује изреком, н. п.: *Стани!* – *Ко је?* – *Ја сам*. Или само: – *Ко си?*” (Даничић 1858: 2).<sup>8</sup> Са елизије прелази на фокализацију, користећи појам „особите силе” којом се субјекат доводи у информативни фокус: „Кад би се овако и могао подмет разумети

<sup>8</sup> Овој Даничићевој формулацији одговара тврдња М. Ивић о минималној реченици персоналног карактера која не мора имати експлициран субјекат: у случајевима изостављања субјекта у исказу, овај конституент остаје семантички имплициран у предикату. У свим случајевима трансформације граматичке форме субјекта предикат остаје у центру исказа (Ивић 2008: 135–137).

али је особита сила у њему, онда се и он изреком каже, н. п.: *Ја сам паша а он је субаша.*" (Даничић 1858: 2).

2.4. Случајеve у којима се у реченици као предикат јавља глагол у крњем перфекту Даничић сврстава под општу дефиницију „реченица крњих (елипса)". Примери које наводи поново показују њихове подврсте: *Бог високо а цар далеко* (реченица са гномским крњим перфектом), *Хвала богу на његову дару!* (оптативни модални исказ), или *Од куд теби мој челац?* (питање усмерено на фокализовани садржај исказа). Исти поступак примењен је и код реченица које као предикат имају безличан или безлично употребљен глагол. Ту се наводе примери: *Или грми, ил' се земља тресе* (за безличну реченицу); *Кад се меће камена* (за обезличену реченицу са повратним глаголом у предикату); *Срам те било!* (за безличну реченицу са логичким субјектом у генитиву) и др. (Даничић 1858: 2–3).

2.5.1. Део о елементима просте и сложене реченице може се у *Приступу* посматрати као увод у типологију реченица према односу њихових главних конституената: субјекатског и предикатског. Просте су реченице за Даничића оне које имају један субјекатски и један предикатски конституент („само један подмет и један прирок", С–П, у пр. *Слијети прогледају и хроми ходе*), затим, више субјекатских конституената и један предикатски („више подмета а прирок само један,"  $C_1-C_2-C_3-P_{1,2,3}$ , у пр. *Милост и мир и љубав да вам се умножи*), као и више субјекатских и предикатских конституената, при чему они субјекатски припадају свим предикатским а они предикатски стоје у напоредном односу („више подмета и прирока тако да сваки прирок припада сваком подмету",  $C_1-C_2-P^1_{1,2}-P^2_{1,2}$ , у пр. *Мати његова и браћа његова стајаху на пољу и чекаху*) (Даничић 1858: 4). Наведене форме проширују Даничићев појам просте реченице на оне целине чији предикацијски део има заједничке субјекатске конституенте, као и на оне целине које у оквиру јединственог модела предикације дају више информација о субјекту.<sup>9</sup> Све ово показује да Даничић раздваја синтаксички модел реченице од њене информативне структуре, што даље значи да није ограничен само на граматички аспект предикације, већ да уз њега, у анализу, равноправно укључује и онај семантичко-прагматички. Овај поступак поново би се могао посматрати (и) као својеврстан дијалог са филозофском логиком Даничићевог времена, будући да његов савременик К. Бранковић у *Мислословљу* говори о „вештеству" (materia) и „лику" (forma) логичких судова, који су Даничићу могли послужити као испомоћ у промишљању модела просте реченице. Према наводима из *Мислословља*, судови истог „вештества" (садржине) могу имати различиту форму, што на плану израза значи да се кроз модел просте предикације могу исказивати различити облици субјекатско-предикатских структура (Бранковић 1851: 58 и д.).

<sup>9</sup> Овде је потребно напоменути да се Даничићева представа просте реченице у томе не слаже са гледиштем савремене, генеративне синтаксе, према којем су „просте" оне реченице које „искључују сваку сложеност реченичне структуре" (Ивић 2008: 114). Ипак, треба додати и то да неке савремене типологије простих реченица слажу са Даничићевим ставовима о овом питању (исп. нпр. Кленина 1989: 122–129).

2.5.2. Појам сложене реченице Даничић уводи констатацијом да овај тип реченице сачињава више простих које су сложене у једну „на различне начине”, при чему под овим „начинима” подразумева разне врсте субординативних односа, нпр. услов за реализацију главне клаузе (*Кад ме питаш, право ћу ти казат’*) или циљну одредбу главне клаузе (*Ко [За кога, Н. И.] говоре људи да је син човјечиј?*) (Даничић 1858: 5; исп. Ковачевић 1998: 96–99).

2.6. Све друге конституенте предикатских реченица и синтагми Даничић обухвата заједничким називом *додаци*. Додаци се додају „да би мисао била јаснија” (чиме потцртава њихову разлику од главних конституената). У *Приступу* се додаци деле на три подтипа: прирочне, спојене и изједначене додатке, који одговарају савременим дефиницијама предикатског атрибута, атрибутива и апозиције, односно апозитива. Додатке Даничић дефинише користећи семантичку перспективу говорника у односу на именовани појам. Тако прирочни додаци (предикатски атрибути) „састављају оно што значе с оним чему се додају” (пр. *Ко жив дочека; Отиде жалостан* и др.). Спојени додаци (атрибутиви) значе нешто „већ састављено с оним чему се додају и по том ... су с њим заједно већ једна ствар” (пр. *Бела вила на горе дозива*). Изједначени додаци (апозиција и апозитив) казују значење појма другим именом, које му припада када се он, како Даничић каже, „гледа с друге стране” – да нас бисмо рекли, када му се дода корелативни садржај, нпр.: *Ево мени тужној редак дође* (Даничић 1858: 5–6).

2.7. На последњем месту у *Приступу* Даничић уводи појам синтаксе падежних облика, тезом да се речи у реченици могу посматрати само по свом лексичком значењу, или у значењу комбинованом са значењем облика зависног падежа (Даничић 1858: 7).

### Дијахронијски и синхронијски елементи анализе језика у *Приступу Синтакси*

3. Све што је изложено наводи на закључак да је Даничић у *Приступу Синтакси* увео методолошки промишљен, граматички функционалан модел просте реченице у српском језику. Овај модел се код Даничића реализује на нивоима класификације синтаксичких појава, њиховог метанаучног објашњења, као и на нивоу опримеравања дефиниција као конкретизације изнетих теоријских навода. С овим у виду, у другом делу рада ћемо размотрити стаус Даничићевог модела просте реченице у оквиру савременог српског језика као језичког идиома, што на првом месту укључује питање удела дијахроније и синхроније у његовом опису.

4. Дијахронијски приступ представља опис језичког стања аргументацијом која припада различитим етапама развоја једнога језика; док синхронијски приступ представља опис језичког стања аргументацијом која припада само једном и истом тренутку тога језика. Функција дијахронијског приступа је да, проучавањем различитих синхроних пресека у дијахроној

вертикали, одговори на питање како је и зашто долазило до историјских промена у језику и тиме допринесе бољем разумевању данашњих структура (Грковић Мејџор 2007: 61). Са друге стране, функција синхронијског приступа је дефинисање и типолошко одређење синтагматско-парадигматских односа у језику као оруђу комуникације (Дикро/Тодоров 1987: 243). У делу који следи навешћемо примере Даничићевих дијахронијских и синхронијских интервенција на моделу просте реченице који је изнет у *Приступу*.

4.1.1. Дијахронијске интервенције на моделу видљиве су већ код дефиниције субјекта, на месту где се наводи да у овој функцији, уз именице, у реченици могу стајати и друге врсте речи. Тако уз пример *Сјутра бринуће се за се* Даничић додаје да реч *сјутра* „није ништа друго него падеж други (genit.) од речи *јутро* са предлогом *с*” (Даничић 1858: 1). Овај навод представља сажет коментар дела *Синтаксе* посвећен генитиву са предлогом *с*, у коме Даничић разматра конструкције типа *с года, с јесени* и др. и констатује да прилог *сјутра* представља лексикализовану предлошко-падежну конструкцију у значењу временске локализације, односно тачке од које отпочиње трајање неког догађаја (Даничић 1858: 304). Мало даље Даничић констатује да реч *сјутра*, посматрана као предлошко-падежна веза у примеру *С јутра бих и тако прије данка устала*, „значи *кад*” (Даничић 1858: 306, у фусноти). Даничићева интервенција на синтаксичком моделу овде подразумева опис употребе прилога *сјутра* као субјекта путем реализације два пратилачка момента: његове именичке основе *јутро* у метонимијском односу са предикатом, као и значења падежног облика као временског оквира догађаја чија се реализација очекује у одређеном тренутку у будућности.

4.1.2. Повезивање синтаксичке структуре са елементима семантичког развитка срећемо и на другим местима у *Приступу*. Најизразитији је пример пропратног коментара (заправо, увода у ширу расправу) уз примере реченица са глаголом *имати* + именица у номинативу (типа *И у бухе жуч има, Тамо има гора Романија, Гди девојка има за удају* и др.) (Даничић 1858: 3). Коментаришући ове реченице Даничић тврди да именице *жуч, гора Романија, девојка* које стоје уз глагол *имати* немају статус субјекта већ „припадају у прирок”, тј. тврди да су по функцији предикативи. Поткрепљујући ову тезу Даничић у фусноти даје низ примера из старијег језика који потврђују употребу глагола *имати* као (семи)копулативног (нпр. *У Славонији имају скуле, Осим мене два имају Гавра* и др.) Статус *имати* као глагола непотпуног значења Даничић доказује бројним примерима из старијег језика, између осталог и из језика писама цара Душана, где овај глагол има допуну у облику предикатског акузатива (нпр. *Туј има вруту* и др.). (Даничић 1858: 3–4). Даничићева интервенција на моделу овде подразумева синтаксичко-семантичку реификацију глаголске лексеме *имати* као копулативног глагола на основу аргументације о његовој употреби у дијахронији. У 20. веку о глаголу *имати* постоје обимна истраживања, и у семантици и у синтакси, комплементарна оним Даничићевим. Налаз Ј. Грковић Мејџор о напоредној употреби *esse-* и *habeo-* конструкција у егзистенцијалном значењу – најпре у старословенском језику, а затим и у старосрпском (Грковић Мејџор 2007: 101–102); као и на-

лаз И. Грицкат о значењу егзистенције као извору и мотиватору (модално перципираног) значења посесије код глагола *имати* (Грицкат 1961: 70, 74), потврђују оправданост Даничићевог опредељења за глагол *имати* као (семи) копулативан глагол у синтаксичкој структури српског језика.

4.2. У синхронијске интервенције на моделу *Приступа Синтакси* спада опримеравање теоријских формулација примерима из засебних језичких слојева. Најочигледнији је случај групе „додатака”, чији су примери скоро сви преузети из народне поезије у Вуковој редакцији (Даничић 1858: 5–7). Даничић овде бира народну поезију најпре из метричких разлога, јер опкорачење стиха одговара природи детерминативних одредби, као и због варирања стратегија детерминације именског и глаголског израза код народних певача. Ово му отвара могућност да на основу истог типа текста покаже како нпр. у функцији атрибутива, уз придев (нпр. *бела вила на горе дозива*) може стајати и именица (нпр. *куд пролазе житарице лађе*); или нпр. да уз апозитивну одредбу у односу кореференцијалности уз именицу може стајати заменица (нпр. *Жали Шарац тебе господара*), затим, да сама одредба може бити у форми именског израза (нпр. *Царе Лазо, честито колена*), и др. Синхронијска интервенција на моделу делује као сужавање типолошких могућности у анализи система, али заправо представља стилску локализацију оквира класификације, која обезбеђује широк структурни диверзитет конституентских вредности у саставу једне синтаксичке функције.

## Закључак

5. У *Приступу Српској синтакси* Ђ. Даничић је изнео научно изграђен и функционалан модел просте реченице у савременом српском језику. Теоријска основа овог модела заснована је на метајезичким формулацијама његових синтаксичких функција и односа, које имају логичко-лингвистичку природу, као и на елементима синхронијског и дијахронијског описа језичке грађе којим се експлицирају и ситематизују поменуте формулације. Синхронијски и дијахронијски тип описа у *Приступу* имају одређене улоге. Дијахронијски тип описа везан је за богаћење функције конституената или за њихову прекатегоризацију у духу историјског развика лексике, што доприноси бољем разумевању савременог стања у језику. Са друге стране, синхронијски тип описа задужен је за избор језичко-дискурзивних средстава чија стилогеност помаже да се илуструју функције које се наводе (што је метод који Даничић негује и у самој *Синтакси*). Из ових разлога, *Приступ Синтакси* важан је за контекст у коме се разуме Даничићев методолошки приступ овој области науке о језику.

## ИЗВОРИ

**Даничић 1858:** Ђ. Даничић „Приступъ”, *Србска синтакса*, Београд: Државна штампарија. 1–7.

## ЛИТЕРАТУРА

- Аћимовић 2015:** Мирко Аћимовић, *Огледи о српској филозофији – Константин Бранковић, Михаил Христифор Ристић и Светомир Ристић*, књ. 2, Нови Сад: Академска књига.
- Белић 1947:** Александар Белић, *Вук и Даничић. Чланци и расправе*, Београд: Просвета.
- Аристотел 2008:** *Аристотел: Аналитика I–II. Категорије. О изразу* (прир. Слободан Благојевић), Београд: Паидеа.
- Бошковић 1888:** Јован Бошковић, *О српском језику, скупљени списи*, свеска II. Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Бранковић 1851:** Константин Бранковић, *Мыслословъ или логика за прогодишнъ слушателъ мудрословя у Лицеуму Княжества Србскогъ*, Београд: Књигопечатња Княжества Србскогъ.
- Грицкат 1961:** Ирена Грицкат, *Развој значења глагола имати, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине*, књ. XVIII, књ. 6, Сарајево, 67–81.
- Грковић Мејџор 2007:** Јасмина Грковић Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Освалд/Тодоров 1987:** Освалд Дикро, Цветан Тодоров, *Енциклопедијски речник наука о језику*, књ. 1. Београд: XX век.
- Ивић 1982:** Милка Ивић, *Даничић синтаксичар – у своме времену и данас. Зборник о Ђури Даничићу*. Београд – Загреб: САНУ – ЈАЗУ, 297–304.
- Ивић [1983] 2008:** Милка Ивић, *О структури српскохрватске просте реченице с глаголским предикатом, Лингвистички огледи*. Београд: XX век, 113–137.
- Кленина 1989:** А. В. Кленина, *Простое предложение в современном русском языке (теория и упражнения)*, Москва: Русский язык.
- Ковачевић 1998:** Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње : Рашка школа – Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Ковачевић 2005:** Милош Ковачевић, *Пунозначна и копулативна употреба глагола бити, Српски језик*, X, 211–233.
- Лалевеић 1981:** Миодраг Лалевеић, *Даничићева Синтакса, Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб: САНУ – ЈАЗУ, 149–155.
- Милановић 2023:** Александар Милановић, *Ђуро Даничић (1825–1882). Председник Српског ученог друштва 1878. године, у: Председници Друштва српске словесности, Српског ученог друштва, Српске краљевске академије, Српске академије наука и Српске академије наука и уметности*, том 1, Београд: САНУ, 343–371.

**Павловић 2013:** Слободан Павловић, Теоријске основе Даничићеве падежне синтаксе (прилог историји српске филологије), *Јужнословенски филолог*, LXIX, 255–276.

**Павловић 2018:** Слободан Павловић, Даничић, Ђура, у: *Српска енциклопедија*, том III, књ. 1, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике, 800–803.

**Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика – проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

**Станојчић/Поповић 2002:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике.

**Танасић 2009:** Срето Танасић, Темелји модерне српске синтаксе – једно подсећање на Ђуру Даничића, *Наш језик*, XL/1–4, 53–59.

Nenad Ivanović

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIACHRONIC AND SYNCHRONIC ANALYSIS  
IN ĐURA DANIČIĆ'S *APPROACH TO SERBIAN SYNTAX* (1858)

Summary

In this paper we analyze Đura Daničić's *Approach to Serbian Syntax* (1858), a short programmatic text in which Daničić explains the processing of linguistic material in his *Syntax* and presents the main terms of the scientific field he deals with in the book. Using the formulations inherent to his scientific style, Đ. Daničić explains and hierarchizes the concepts of simple and complex sentence, predicate and subject, simple and complex predicate, and other syntactic, syntagmatic and pragmatic functions of the notion of sentence. In this paper we analyze Daničić's *Approach to Serbian Syntax* in the light of contemporary linguistic terminology, partly through the theory of *concept* and *statement*, which has its origins in Serbian analytical philosophy dating from the half of the 19th century. With this in view, we then analyze the *Approach* from the point of relationship between diachronic and synchronic criteria for the implementation of the linguistic arguments in its formulations.

*Keywords:* Đura Daničić, syntax, diachronic analysis, synchronic analysis.